

REVELAȚII DINAINTEA MORȚII, CONFORM TRADIȚIEI CREȘTIN-ORTODOXE

Andrei PROHIN*

„În clipa morții de-abia omul e dezlegat să
explice ceea ce n-a putut înțelege pe pământ”
(Liviu Rebreanu, *Adam și Eva*)

Sfârșitul vieții omenești constituie un subiect adesea evitat de conștiința modernă. Între proiectele zilnice, consacrate bunurilor de moment, moartea nu este luată în calcul. Până și persoanelor de vârstă înaintată li se fac urări ce s-ar potrivi mai degrabă tinerilor. Indiferența sau disperarea, uitarea sau egoismul cinic, cu care decesul este uneori întâmpinat astăzi, se datorează și secularizării societății contemporane, absenței unei concepții clare despre semnificația plecării din viață. Filozoful român Mircea Florian aprecia problema morții drept un „colț umbrat din sufletul omului modern” și considera bizar, la europeni, „aparitia sentimentului că omul nu moare sau că moartea nu are nici o semnificație”¹. În societățile industrializate, constată antropologul C. Bernard, „moartea a devenit o interdicție majoră”, „un eveniment pe care îl ascundem”².

Prin contrast, scrierile creștine ale evului mediu ne oferă o viziune mult mai elaborată asupra vieții și a morții, cele două fenomene formând o continuitate organică, în care parcursul vieții e o pregătire, iar decesul – o împlinire și trecere *dincolo*. În literatura medievală, mai ales în hagiografie, găsim descrieri amănunțite ale decesului înalților ierarhi, a stareților mănăstirilor, a călugărilor și martirilor etc. Ultimele ore prilejuiesc scene duioase de rămas bun între rude, prieteni, despărțire de obștea monahală, rezumă experiența acumulată pe parcursul vieții, deseori produc deznodăminte surprinzătoare, minuni și revelații supranaturale.

* Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău).

¹ Mircea Florian, „Despre moarte”, în volumul *Experiența ca principiu de reconstrucție filosofică*, București, Editura 100+1 Gramar, 2002, p. 262.

² C. Bernard, „Moarte”, în *Dicționar de etnologie și antropologie*. Coordonatori: P. Bonte, M. Izard. Traducere de Smaranda Vultur și Radu Răutu, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 444.

Începând cu vechile paterice și până la mărturiile creștine ale secolului al XX-lea, atestăm numeroase exemple de credincioși care și-au prezis clipa plecării din viață. Se credea că oamenii ce au dus o viață curată, în acord cu valorile creștine, presimțeau momentul când urmau să decedeze, uneori aflau ceasul morții altuia și puteau prevesti diverse evenimente ulterioare. Acest laitmotiv al literaturii religioase capătă o relevanță deosebită pentru înțelegerea naturii și funcțiilor profeției creștine – subiect care se bucură de popularitate în studiile recente ale cercetătorilor de diverse profiluri (teologi, bizantinologi, istorici ai artei și ai literaturii etc.). În prezentul articol analizăm scenariile viitorului, revelate înaintea decesului, în baza surselor narrative din spațiul ortodox (Bizanț, Muntele Athos, Țările Române, Ucraina, Rusia).

De ce nu ne cunoaștem ceasul morții?

În pilda omului bogat care credea că va trăi fără griji de acum înainte, Domnul Iisus condamnă aroganța celui ce ignoră eventualitatea morții: „Iar Dumnezeu i-a zis: Nebune! În această noapte vor cere de la tine sufletul tău. Și cele ce ai pregătit ale cui vor fi?”³ Mântuitorul îi sfătuiește pe apostoli să agonisească bunuri spirituale, care îi vor însoți pe lumea cealaltă, precum și să vegheze așteptând clipa plecării din viață: „Deci și voi fiți gata, că în ceasul în care nu gândiți Fiul Omului va veni”⁴. Pilda subînțelege că moartea, inclusiv data morții, e stabilită și cunoscută doar de Dumnezeu⁵. În parabola celor zece fecioare, credincioșii sunt iarăși îndemnați spre efort spiritual și veghe („Drept aceea, privegheați, că nu știți ziua, nici ceasul când vine Fiul Omului”⁶). Altminteri, cei care vor fi surprinși de venirea Mirelui divin nu vor mai fi acceptați la ospăț (metaforă a bucuriilor cerești), chiar dacă vor manifesta fidelitate. Sfârșitul vieții, așadar, e stația terminus unde se epuizează posibilitățile de reabilitare spirituală, imposibile în existența postumă. Decesul devine astfel un eveniment periculos prin spontaneitatea sa, fatal celor insuficient

³ Luca, cap. 12, v. 20. Aici și în continuare am citat ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.

⁴ Luca, cap. 12, v. 40.

⁵ D. S. Schaff, „Death”, în *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, vol. III, Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1952, p. 381.

⁶ Matei, cap. 25, v. 13.

pregătiți. Caracterul imprevizibil al morții constituia, în opinia teologilor medievali, un argument convingător pentru moralizări și îndemnuri spre virtute.

În ceasul morții, tâlcuia Sfântul Efrem Sirul (cca. 306-373), toate faptele omului, bune și rele, i se înfățișează dinainte, luând chipuri de îngeri și, respectiv, demoni. Prin urmare, orice am face, trebuie să avem în vedere perspectiva decesului, căci nimeni dintre noi nu cunoaște ceasul, nici ziua despărțirii⁷. După Sfântul Ioan Gură de Aur (344/354-407), „de am ști când am muri, nici unul dintre noi n-am face bine niciodată”, deoarece fiecare „după ce mai întâi va face nenumărate rele, s-ar pocăi cu puțin înainte de a închide ochii și ar pleca spre viața de dincolo izbăvit de păcatele lui”⁸. Pocăința postumă nu aduce nici un folos, ne previne marele predicator⁹. Dacă în fiecare zi vom considera sfârșitul necunoscut, atunci nu vom cădea atât de ușor în păcate¹⁰. Fericitul Ieronim (cca. 342-420) arată că îi vine mai ușor să disprețuiască lucrurile trecătoare celui care totdeauna își amintește despre decesul său¹¹.

Conștiința morții iminente, considera Cuviosul Isihie al Ierusalimului (secolul al V-lea), contribuie la îndepărtarea de grijile profane, la păzirea minții și rugăciunea neîncetată¹². Sfântul Teodor Studitul (759-826) își cheamă cititorii să îmbrățișeze doctrina ortodoxă cât nu i-a ajuns, pe neprins de veste, pieirea, și nu va mai fi nici un folos din regrete¹³. Autorul vieții Sfântului Andrei cel nebun pentru

⁷ Sv. Ефрем Сирин, „Слово о покаянии, суде и разлучении души с телом”, în *Творения*, Москва, Издательский отдел Московского Патриархата, 1994, том 3, p. 372; *Proloagele. Viețile Sfinților și cuvinte de învățătură pe luna mai*, Chișinău, Editura Bisericii Ortodoxe din Moldova, f.a., p. 38-39 (se va cita în continuare: *Proloagele...și luna respectivă*).

⁸ *Lumina Sfințelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*. Ediție de Liviu Petcu, vol. II, București, Editura Anestis, 2008, p. 320.

⁹ *Полное Собрание Творений Святого Отца Нашего Иоанна Златоуста*, Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005, том XII/2, p. 1565.

¹⁰ Sv. Иоанн Златоуст, „Похвала святой великомученице Дросиде, и о памятовании смерти”, în *Полное Собрание Творений...*, том II, p. 763.

¹¹ Блаж. Иероним Стридонский, *Да будут одежды твои светлы: сборник писем*. Сост. И. Г. Шахматова, Москва, Издательство Сретенского Монастыря, 2006, p. 171.

¹² Преп. Исихия, пресвитера Иерусалимского, „К Θεοδουлу душеполезное и спасительное слово о трезвении и молитве”, în *Добротолубие*, Paris, YMCA Press, 1988, том II, p. 192.

¹³ Преп. Феодор Студит, *Весна Православия: сборник писем*. Сост. А. Гумеров, Москва, Издательство Сретенского монастыря, 2006, p. 55.

Hristos, redactată între anii 910-920, vede în moartea imprevizibilă o dovadă a libertății și responsabilității umane: „Domnul nu a descoperit nimănui ceea ce-l așteaptă. Lasă-l pe om să judece singur și după conștiința lui care îi este datorică și cum trebuie să o plătească. Dacă era spre folosul nostru, Dumnezeu ne-ar fi descoperit nouă tuturor ziua și ceasul morții”¹⁴.

Cu toate acestea, se știa încă din antichitate că, înainte de moarte, anumite persoane capătă darul prezicerii viitorului¹⁵: pot anticipa momentul propriului deces sau al altuia. La Homer, Patrocle, dându-și ultima suflare, prevestește moartea lui Hector¹⁶, iar Hector pe cea a lui Ahile¹⁷. Platon menționează că, la sfârșitul vieții, pot fi pronunțate cuvinte oraculare¹⁸. După ce fusese condamnat la pedeapsa capitală, Socrate se adresează atenienilor: „Vreau să vă proorocesc ceva vouă, celor care m-ați osândit. Eu trăiesc acum acele clipe când sufletul omului poate mai mult ca oricând să proorocească”¹⁹. Zeul primordial, Uranos, rănit de propriul fiu, Cronos, îi prevestește că și puterea acestuia va fi uzurpată de către feciorul său²⁰, adică de Zeus. Suetoniu scrie că împăratul roman Octavian Augustus, aflat pe patul de moarte, „s-a plâns că este răpit de patruzeci de tineri. Dar acest delir a fost mai mult o profeție decât o slăbire a minții, căci acesta a fost numărul soldaților praetorieni care i-au purtat corpul neînsuflețit”²¹.

¹⁴ *Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos*. Traducere de Ștefan Nuțescu, București, Editura Evanghелиsmos, 2005, p. 129.

¹⁵ M. A. de Chesnel, *Dictionnaire des superstitions, erreurs, préjugés et traditions populaires* (în „Encyclopedie Theologique”, vol. XX), Paris, Imprimerie Migne, 1856, p. 970; A. A. Тахо-Годи, „Комментарии”, în Платон, *Диалоги*. Под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, Москва, Эксмо, 2008, p. 508, 513.

¹⁶ Homer, *Iliada*. Traducere de George Murnu, București, Editura Univers, 1985, cântul XVI, vv. 818-820, p. 372.

¹⁷ *Ibidem*, cântul XXII, vv. 349-350, p. 473.

¹⁸ „Послезаконие”, 985с, în Платон, *op. cit.*, книга II, p. 1179.

¹⁹ Idem, *Apărarea lui Socrate*. Traducere de C. Papacosteia, în N. Bagdasar, V. Bogdan, C. Narly, *Antologie filosofică*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1996, p. 39; Xenofon, „Apologia”, în volumul *Amintiri despre Socrate*. Traducere de Gr. Tănăsescu, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 228.

²⁰ Apollodorus, *The Library of Greek Mythology*. Translat by R. Hard, New York, Oxford University Press, 2008, p. 27-28.

²¹ Suetoniu, „Caesar Octavian Augustus”, cap. XCIX, în Caius Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*. Traducere de D. Popescu, V. Georoc, București, Editura 100+1 Gramar, 2005, p. 115.

Literatura bizantină moștenise de la civilizațiile precedente credința în premonițiile dinaintea morții, interpretând-o apoi din perspectiva idealurilor creștine. Deși suveranii Bizanțului continuau să primească semne prevestitoare, capabili a-și prezice moartea prin revelație divină, erau doar creștinii exemplari – sfinții²², călugării îmbunătățiți, mărturisitorii, mai rar, mirenii evlavioși. Reiterând că prezicerea viitorului reprezintă un apanaj divin, idee împărtășită și în lumea păgână, gânditorii bizantini subliniau înaltele virtuți spirituale ale celor ce s-au învrednicit de revelații, în contrast cu ritualurile păgâne ale ghicitorilor sau cu delirul oracolelor. Un hagiograf anonim nota că Sfântul Efrem Sirul a răposat „mai înainte cunoscându-și sfârșitul”²³. Gheorghe, egumenul Sinaiului, cu șase luni înainte, și-a prezis moartea sa și pe cea a lui Petru, patriarh de Ierusalim (524-552)²⁴. Ascetul Achepsima din Siria, „când i s-a apropiat vremea plecării de aici, a prezis că după cincizeci de zile va primi sfârșit vieții sale”²⁵. Avva Avxanantis, „bărbat milostiv, înfrânat și sihastru”, l-a anunțat pe avva Conon, starețul Lavrei Sfântul Sava: „Peste două zile plec din lumea aceasta”²⁶. Sfântul Grigorie Decapolitul (780/790-842) și-a cunoscut sfârșitul cu 12 zile înainte²⁷. Amfilohie, egumenul mănăstirii Pângărați din Moldova, a anunțat în taină „vremea și ziua mutării sale”, 7 septembrie 1570, „la șapte ceasuri din noapte”²⁸.

Istoricul Philip Aries constata că premonițiile morții erau percepute, în evul mediu, drept fenomen firesc, verosimil²⁹. Această

²² *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Al. P. Kazhdan, vol. I, New York, Oxford University Press, 1991, p. 593.

²³ „Viața cuviosului părintelui nostru Efrem Sirul. A unui necunoscut”, în Sfântul Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături*. Traducere de I. Filaret, tom I, Bacău, Editura Bunavestire, 1997, p. 40.

²⁴ D. G. Tsamis, *Patericul sinaitic*. Traducere de Ioan Ică, Sibiu, Editura Deisis, 1995, p. 83.

²⁵ Teodoret, episcopul Cirului, *Viețile sfinților pustnici din Siria*. Traducere de A. Tănăsescu-Vlas, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001, p. 102.

²⁶ Ioan Moshu, *Limonariu sau Livada Duhovnicească*. Traducere de T. Bodogae și D. Fecioru, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1991, p. 57.

²⁷ În revista „Mănăstiri Ortodoxe”, nr. 16, 2010, p. 13.

²⁸ Idem, nr. 8, 2010, p. 30; Arhimandrit Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*. Ediția a 5-a, Mănăstirea Sihăstria-Neamț, 2005, p. 162-163.

²⁹ Ф. Арьес, *Человек перед лицом смерти*. Пер. Вл. Ронина, Москва, Прогресс, 1992, partea I, cap. I (www.krotov.info/history/general/e_0.html) (vizitat la 11.VII.2011).

taină se descoperea persoanelor înaintate în virtute, cu o mare experiența ascetică, pentru care, presupunem, nu mai era necesară motivația sfârșitului necunoscut. Revelațiile menționate formează excepții de la regula generală (necunoașterea sfârșitului), deci fapte miraculoase în care a intervenit Divinitatea. De ce însă capacitatea de a prezice viitorul era asociată anume apropierei morții?

Revelația sfârșitului

În diferite tradiții culturale, sfârșitul vieții este considerat o punte de legătură între lumea de aici și lumea cealaltă. Ipostaza intermediară a muribundului, la limita între două tărâmuri, îi permite să cunoască entități de dincolo, inaccesibile majorității oamenilor³⁰. Locuitorii lumii de dincolo știu dezlegarea tainelor, iată de ce morții erau adesea invocați pentru a afla viitorul³¹. Bazându-se pe analiza surselor provenite din Occidentul medieval, Philip Aries concluziona că vederea răposaților devenea posibilă persoanelor care trebuiau să moară în curând³².

Conform tradiției ortodoxe, muribundului i se pot arăta sfinți, Maica Domnului, prooroci, îngeri și, prin intermediul lor, individul află evenimente petrecute la distanță sau momentul morții altcuiva³³. Izvoarele creștine descriu uneori sosirea mesagerilor divini. Cu trei zile înainte de Adormire, Arhanghelul Gavriil i-a vestit Preacuratei Fecioare ziua plecării din viața pământească³⁴. Sfântul Antonie cel Mare a aflat „de la pronie despre sfârșitul său”³⁵. În menologul alcătuit de Sfântul Simeon Metafrastul (secolul al X-lea) înainte de a pleca la cele veșnice, citim că Sfântul Teodosie Chinoviarhul „multe din cele

³⁰ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*. Traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 15.

³¹ C. Bernard, *op. cit.*, p. 443; Дж. Дж. Фрэзер, *Фольклор в Ветхом Завете*. Пер. Д. Вольпина, 2-е изд., Москва, Политиздат, 1985, p. 324-337.

³² Ф. Арьес, *loc cit.*

³³ Jean-Claude Larchet, *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*. Traducere de Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2006, p. 44-58.

³⁴ *Месяцеслов. Краткие жития святых. Книга восьмая: Август*, Монреал, Изд. Братства Преп. Иова Почаевского, 1990, p. 60 (se va cita în continuare: *Месяцеслов...* și luna respectivă).

³⁵ „Viața cuviosului părintelui nostru Antonie”, în Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri. Partea a doua*. Traducere de Preot Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, p. 242.

viitoare a prezis cu Duhul Care locuia în el³⁶, „iar apoi a văzut că se apropiase Cel mareț și a cunoscut viitorul că, după a treia zi, va trece la Părintele ceresc al tuturor³⁷. În ultimele clipe ale vieții, Sfântul Sisoe cel Mare a obținut darul de a vedea prezența lui avva Antonie, a proorocilor Vechiului Testament, a apostolilor și îngerilor, finalmente, a Domnului Hristos³⁸. Cuviosul Nestor Necărturarul (trăitor în secolul al XIV-lea, la Kiev) și-a prezis sfârșitul nu datorită științei cărților, ci înțelepciunii de sus³⁹. Călugărul și pictorul Daniil Cernâi și-a văzut colegul, pe Sfântul Andrei Rubliov (cca. 1360-1430), răposat anterior, cum îl chema spre lăcașurile veșnice⁴⁰. Isihastul Calinic din Katunakia a avut o vedenie cu bărbați sfinți de la Muntele Athos care-l așteptau, ținând în mâini lumânări. Călugărul aprecia viziunea drept „dar” pentru care se rugase toată viața⁴¹. Aflat pe patul de moarte, Sfântul Calinic Cernicanul (1787-1868) relata ucenicilor cum „au venit niște oameni mari în casă și vor să-l ia cu dânșii”⁴².

Autorii medievali explicau darul profeției în relație cu transformările suferite de suflet odată cu apropierea morții. Istoricul bisericesc Sozomen (secolul al V-lea) presupunea că sufletul devine apt să contemple vedenii, inaccesibile muritorilor, atunci când începe separarea sa de trup⁴³. Sufletul, prin natura sa, arăta Sfântul Isaac Sirul (secolele VI-VII), e superior trupului și, trecând în veacul celălalt, capătă puterea clarviziunii⁴⁴. Sfântul Grigorie Dialogul nota că sufletele

³⁶ „Vita S. Theodosii Coenobiarchae”, în J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, tom CXIV, Paris, 1864, (se va cita în continuare: Migne, P. G., volumul, coloana, litera. Traducerile din greacă și latină îmi aparțin – A.P.).

³⁷ *Ibidem*, cap. XIX, col. 550B.

³⁸ *Proloagele...*, iulie, p. 36.

³⁹ *Месяцеслов...*, октябрь, p. 123; *Киево-Печерский Патерик*, Киев, Лыбидь, 1991, p. 197.

⁴⁰ *Московский Патерик*. Сост. И. Шапошников, Я. Шипов, Москва, Столица, 1991, p. 134-135.

⁴¹ Arhimandrit I. Kotsonis, *Patericul atonit*, ediția a II-a. Traducere de A. Dobrin, M. Ciobanu, Bacău, Editura Bunavestire, 2006, p. 279.

⁴² Arhimandrit Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 426.

⁴³ Sozomen, „The Ecclesiastical History”. Translation revised by Ch. D. Hartranft, book IV, ch. 2 în *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second Series. Under edit. superv. of Ph. Schaff, H. Wace, vol. II, New York, Christian Literature Publishing Co., 1886, p. 497.

⁴⁴ Исаак Ниневийский, „Глава 46”, în *От берегов Босфора до берегов Евфрата*. Пер. С. С. Аверинцева, Москва, Главная редакция восточной литературы «Наука», 1987, p. 288-289.

pot cunoaște viitorul datorită esenței lor subtile, pot primi revelații la ieșirea din trup sau, înainte de moarte, contemplează, cu ochi imateriali, tainele cerești⁴⁵. Întru confirmarea celor spuse, Sfântul Grigorie relatează cazul unui avocat preocupat de griji lumești și avar, dar care, presimțindu-și moartea, s-a îndreptat spre o biserică⁴⁶. Prin urmare, există calități inerente sufletului uman care îl fac apt să vadă viitorul, fără a invoca neapărat intervenția divină.

Concepția dată se mai întâlnește în literatura antică. Platon atribuia sufletului darul prezicerii⁴⁷, iar Cicero preciza că revelațiile viitorului au loc cu condiția dezlipirii de trup: fie în somn, fie în pragul morții, în extaz sau în stare de veghe, datorită purității morale atinse de suflet⁴⁸. Despre importanța desăvârșirii morale, ca premisă a cunoașterii viitorului, vorbeau și cărturarii bizantini, argumentând că profețiile sunt viziuni ale sufletului curat, mai presus de pasiunile pământești⁴⁹, enumerând, în hagiografii, înaltele virtuți și minunile sfinților ce au primit darul profeției. În exemplul citat mai sus, din Sfântul Grigore Dialogul, avocatul avar s-a îndreptat, totuși, spre un sfânt locaș, gest care ar subînțelege pocăința. Cunoașterea viitorului i-a fost oferită, așadar, cu țelul mântuirii. Sfântul Anastasie Sinaitul (630-700) subscrie concepției potrivit căreia „sufletul, fiind netrupesc și spiritual, are însușirea înainte-cunoașterii”, dar se grăbește să precizeze: „Desigur, aceasta se întâmplă celor ce au în ei Duhul Sfânt”⁵⁰. După cum o ilustrează pildele din literatura religioasă medievală, experiențele mistice puteau reprezenta și uneltiri ale demonilor, iar profeția – o cursă pentru a împinge creștinul spre trufie, neascultare și depărtare de Dumnezeu.

În conștiința creștină, doar Atotputernicul deține cunoașterea celor ce vor fi, iar muritorii le pot cunoaște prin revelații

⁴⁵ Свяитель Григорий Двоеслов, *Собеседования о жизни италийских отцов и о бессмертии души*, Москва, Благовест, 1996, книга IV, cap. 26-27. A se vedea și site-ul www.pagez.ru (vizitat la 18.III.2011).

⁴⁶ *Ibidem*, cap. 26.

⁴⁷ „Федр”, 242с, în Платон, *op. cit.*, книга I, р. 797.

⁴⁸ „О дивинации”, în Цицерон, *Философские трактаты*. Пер. М. И. Рижского, Москва, Изд. Наука, 1985, р. 215-216, 233, 237.

⁴⁹ *Pateric despre visuri și vedenii*. Ediție de E. Drăgoi. Traducere de Cr. Spătărelu, Galați, Editura Bunavestire, 2002, р. 157, 165, 191-192; Св. Андрей Кесарийский, *Толкование на Апокалипсис*, Минск, Издание Свято-Елисаветинского монастыря, 2005, р. 3.

⁵⁰ *Pateric despre visuri...*, р. 167-169.

dumnezeiești. Existau și alte tehnici de scrutare a viitorului (astrologia, diverse forme de ghicit, extazul oracular), dar numai descoperirile oferite de Dumnezeu posedau legitimitate creștină, exactitate și siguranță. Sfântul Teodor Studitul înscrie momentul morții individului în arhitectura providențială a universului: „Precum Dumnezeu nostru, înainte de a face lumea, a orânduit toate cu vremea și cu locul lor, așa a orânduit și sfârșitul fiecăruia, unde și când va fi”⁵¹. Sfinții își preziceau data morții grație vedeniilor de care se învredniceau prin rugăciuni, asceză îndelungată etc. Profețiile rezultă astfel dintr-un efort reciproc: omul se apropie de puritatea lumii divine și Dumnezeu intervine în viețile muritorilor, îngrijindu-se mai ales de cei drepți. Revelațiile viitorului constituie o lucrare a Proniei în lume, iar oamenii care le-au primit devin colaboratori în planurile Providenței. Vom vedea mai jos ce scopuri urmărește Divinitatea revelând viitorul.

Pregătiri pentru plecare

Pentru a desemna moartea, textele hagiografice utilizează termeni eufemistici și derivatele lor: despărțire, plecare, sfârșitul vieții, întoarcere, repaus, plata datoriei comune⁵², trecere, adormire, dezlegare, dispariție. Lexemele sunt astfel selectate încât să accentueze că dispariția fizică nu înseamnă o disoluție a ființei, ci trecerea în altă dimensiune. Pentru cei drepți care au câștigat cetățenia cerească, prin fapte bune și neprihănire, încă aici, pe pământ, această trecere constituie o revenire în lumea divină. Moartea propriu-zisă este menționată în legătură cu distrugerea spirituală provocată de păcate, adevărata moarte referindu-se la suflet⁵³. Un izvor hagiografic afirmă că apostatul care s-a înfricoșat de martiraj, lepădându-se de credință, a murit înaintea morții⁵⁴. Potrivit viziunii creștine, moartea e o nouă treaptă a devenirii, făgăduind cuvioșilor o existență superioară. „Viața dreptilor, după

⁵¹ *Proloagele...*, iulie, p. 102.

⁵² *The Oxford Dictionary of Byzantium...*, vol. I, p. 593.

⁵³ M. Lauwers, „Moarte/Morți”, în Jaques Le Goff, J.-C. Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*. Traducere de M. Roșioru, N. Farcaș ș.a., Iași, Editura Polirom, 2002, p. 495.

⁵⁴ „Сказание о сорока двух аморийских мучениках”. Пер. Т. В. Поповой, în *Памятники Византийской Литературы IV-IX веков*. Отв. ред. Л. А. Фрейберг, Москва, Изд. Наука, 1968, p. 314.

sfârșit începe” spune Sfântul Efrem Sirul⁵⁵. Marea importanță a călătoriei postume, unde nu mai e acceptată pocăința, revendică multă precauție pentru a nu cădea în ispită în viața pământească. De o importanță deosebită sunt ultimele clipe ale vieții, care pot reabilita sau, dimpotrivă, pot zădărnici meritele agonisite anterior⁵⁶. Conștient de nestatornicia firii umane și de nesiguranța decesului, Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) avertizează: „Nu trebuie să fericești pe cineva până ce, trecând prin toată virtutea, nu-și va încheia viața cu sfârșitul cel neîndoielnic”⁵⁷. Când își află data decesului, eroii hagiografiei desfășoară ultimele pregătiri pentru plecarea din viață, conform unor scenarii similare.

Întâi de toate, trebuie încheiate socotelile din lume. Avva Avxanantis a restituit banii împrumutați⁵⁸. Bătrânul Simion din Amida le-a oferit tovarășilor săi câte un dar, precum și obiectele din altar, chibzuind bine ce lucruri s-ar potrivi fiecăruia. A poruncit apoi ca toată averea lui să fie vândută, iar banii distribuiți săracilor⁵⁹. Epifanie, episcopul Ciprului, l-a invitat în ospeție pe avva Ilarion pentru o ultimă întrevedere înaintea despărțirii de trup⁶⁰. Sfântul Ioan Gură de Aur a împărțit celor prezenți până și hainele în care era îmbrăcat⁶¹. Pregătirile ilustrează *ad literam* îndepărtarea de grijile trupului, recomandată de propovăduitorii creștini.

Conducătorii obștilor monahale își desemnau succesorii. Bătrânul Habib a încredințat mănăstirea și opera de caritate discipolului său Z'ura⁶². Sfântul Teodosie Chinoviarhul i-a instruit mai ales pe acei care aveau să-l urmeze la conducerea mănăstirii⁶³. Prevăzând apropierea morții, Sfântul Serghie de Radonej (1315-1392) a încredințat, cu

⁵⁵ *Proloagele...*, iulie, p. 32.

⁵⁶ Jean-Claude Larchet, *Creștinul în fața bolii, suferinței și morții*. Traducere de Marinela Bojin, București, Editura Sophia, 2004, p. 237.

⁵⁷ Sfântul Maxim Mărturisitorul, „Întrebări și răspunsuri”, în *Filocalia*. Traducere de Preot Dumitru Stăniloae, vol. II, București, Editura Humanitas, 2009, p. 210.

⁵⁸ Ioan Moshu, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁹ John of Ephesus, „Lives of the Eastern Saints”. Edited and translated by E. W. Brooks, part II, în R. Graffin, F. Nau, *Patrologia orientalis*, tom XVIII, Paris, Firmin-Didot, 1924, p. 606.

⁶⁰ *Древний Патерик*, Москва, Правило Веры, 1997, p. 47.

⁶¹ Migne, P. G., vol. 114, col. 1208D.

⁶² John of Ephesus, *op. cit.*, part I, în R. Graffin, F. Nau, *op. cit.*, tom XVII, Paris, Firmin-Didot, 1923, p. 18.

⁶³ Migne, P. G., vol. 114, col. 548D.

jumătate de an înainte, conducerea mănăstirii ucenicului său Nikon⁶⁴. Ieroschimonahul Iov, întemeietorul schitului Golgota din insulele Soloveț, a declarat că va deceda duminică, înaintea zorilor. Din acest motiv, a poruncit fraților să aleagă un nou stareț, ca să-l poată binecuvânta⁶⁵. Sfântul Teodosie (m. cca. 1694), mitropolit al Țării Moldovei, a îndurat martiraj. Prevăzător, ierarhul a îngropat în pădure banii destinați construcției bisericilor, lăsând și o poruncă-precizare: „Cine va găsi acești bani este îndatorat să zidească din ei o mănăstire și trei schituri. [...] La terminarea de zidit a celui din urmă, al treilea schit, va afla și moaștele mele”⁶⁶.

O preocupare deosebită revenea pregătirilor funerare. Respectarea ritualului ortodox și amenajarea locului odihnei de veci erau importante pentru ca răposatul să găsească odihnă dincolo, fără a i se imputa că a neglijat rânduielile creștine. Sfântul Antonie cel Mare condamna practica egiptenilor de a păstra corpurile răposaiților acasă, în loc să le îngroape, el însuși evitând a fi supus unui asemenea obicei⁶⁷. Un pustnic bătrân, presimțindu-și moartea, s-a bucurat de vizita avvei Zosima, spunându-i: „Dumnezeu te-a adus aici ca să-mi îngropi trupul”⁶⁸. Altui pustnic, care nu făcea deosebire între ritualurile ortodoxe și cele eretice, un înger i s-a arătat, întrebându-l cum vrea să fie înmormântat. După ce călugărul s-a sfătuit cu alții și a răspuns „cum îngroapă monahii ierusalimleni” (canonic), îndată și-a dat duhul. Ioan Moshu tâlcuiește sensul pildei: „Aceasta s-a întâmplat ca să nu piardă bătrânul ostenelele lui și să nu fie osândit la un loc cu ereticii”⁶⁹. Sihastrul Marus a chemat meșteri pentru a-i confecționa sicriul, apoi a lăsat capacul deschis⁷⁰. Cuviosul Ioanichie Schimonahul (m. 1638), de la sihăstria Valea Chiliilor (Muscel), și-a săpat mormântul în fundul peșterii, după care s-a culcat în el⁷¹. Ascetul Petru, de la Athos, a vândut obiectele pe care le meșterise ca să asigure bani pentru cheltuielile de înmormântare și 40 de liturghii⁷². Între minunile legate de icoana Maicii Domnului de

⁶⁴ În revista „Mănăstiri Ortodoxe”, nr. 15, 2010, p. 18.

⁶⁵ *Соловецкий Патерик*, Москва, Синодальная библиотека, 1991, p. 129.

⁶⁶ Arhimandrit Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 224.

⁶⁷ Sfântul Atanasie cel Mare, *op. cit.*, p. 242-243.

⁶⁸ Ioan Moshu, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 169.

⁷⁰ John of Ephesus, *op. cit.*, II, p. 640.

⁷¹ Arhimandrit Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 196.

⁷² Arhimandrit I. Kotsonis, *op. cit.*, p. 281.

la mănăstirea Nicula (județul Cluj) se numără descoperirea ceasului din urmă unei bătrâne care nu mai avea alt sprijin și vroia să se pregătească din timp pentru plecarea la cele veșnice⁷³.

Alături de aranjamentele materiale, iminența decesului trebuia să motiveze oamenii pentru a se îngriji în mod deosebit de suflet. În una din predici, Sfântul Ioan Gură de Aur le recomanda creștinilor să includă în testament nu doar numele rudelor și ale prietenilor, dar și pe al Judecătorului, Dumnezeu, să se mai gândească la săraci⁷⁴. Domnul, în marea Sa milă, argumenta Sfântul Teodor Studitul, primește pocăința păcătosului chiar și în ultimul ceas⁷⁵. Dintre elementele esențiale ale pregătirii pentru moartea trupească, Sfântul Simeon al Tesalonicului (secolul al XV-lea) enumără: pocăința, împărtășania, îmbrăcarea schimei monahale, faptele milosteniei, împăcarea, mirungerea⁷⁶, ritualuri nominalizate și în sursele hagiografice. Philip Aries distinge reperele pregătirii de moarte în Occidentul medieval: mărturisirea de credință, spovedania, despărțirea de cei vii, povește evlavioase, alegerea mormântului, transmiterea sufletului către Domnul⁷⁷.

Un monah neglijent, din Lavra Turnurilor Iordanului, nu respecta canonul duminical, dar, aflând că i-au mai rămas trei zile, a început să-l îndeplinească conștiincios⁷⁸. După ce s-a împăcat cu monahii, un anahoret păcător a primit Sfânta Împărtășanie, „s-a așezat în mijlocul bisericii și a murit îndată [...]. Și au cunoscut părinții mănăstirii că anahoretul și-a cunoscut mai dinainte sfârșitul său și de asta a venit la mănăstire ca să plece la Domnul fără să aibă ceva împotriva cuiva”⁷⁹. Înainte de moarte, fratele Talaleu s-a închinat sfintelor locuri de la Ierusalim, apoi s-a îmbăiat în Iordan⁸⁰. Sufletul

⁷³ În revista „Mănăstiri Ortodoxe”, nr. 18, 2010, p. 13.

⁷⁴ „На притчу о десяти девах”, în Св. Иоанн Златоуст, *Беседы на Евангелие от Иоанна Богослова*, Издательский отдел Московского Патриархата, 1993, том II, p. 665.

⁷⁵ Преп. Феодор Студит, *op. cit.*, p. 132, 259.

⁷⁶ *Сочинения Блаженного Симеона, архиепископа Фессалоникийского*, Санкт-Петербург, в Типографии Королева и комп., 1856 (Репринт: Москва, Галактика, 1994), p. 519-522; în volumul *Credința ortodoxă*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1996, p. 295; *The Oxford Dictionary of Byzantium...*, vol. I, p. 594.

⁷⁷ Ф. Арьес, *loc cit.*

⁷⁸ Ioan Moshu, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 91.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 95.

unui frate ce părăsise mănăstirea fără învoire, nu putea ieși din trup, până când diaconul Addai nu a luat asupra sa vina și datoria pocăinței⁸¹. Sihastrul Marcu (Kiev), aflând de apropierea sfârșitului, a cerut iertare de la călugărul Theofil, cu care se certase, și a prezis că Theofil va recăpăta lumina ochilor cu trei zile înainte de moarte⁸².

În cazul martirilor, prevestirea morții trebuia să-i fortifice pentru suferințele viitoare, descoperindu-le onorurile cerești pe care le vor primi în schimb. Martira Epistimi, cu puțin înainte de a fi schingiuită, s-a văzut în vis alături de soțul ei, Galaction, „într-un templu unde capetele lor au fost împodobite cu cununi de către împărat”. Economistul mănăstirii a tâlcuit visul astfel: „Cununile arată că vor merge acum la luptele martirice și că vor fi, chiar fără meșteșuguri, mai puternici decât potrivnicii lor”⁸³. Sfintei Mucenițe Lucia (m. 304) i s-a arătat în vis Sfânta Agata, martiră legendară din veacul al III-lea, care a anunțat-o despre încercările care o așteptau⁸⁴. Sfânta Irina (secolele III-IV) a fost înștiințată despre viitoarele pătimiri în manieră simbolică: un porumbel i-a adus o cunună (răsplata ostanelilor), iar un corb a venit ținând în cioc un șarpe (suferința)⁸⁵. Comparativ cu alți cuvioși, Sfântul Simeon Stâlpnicul a primit înștiințarea despre decesul său mult mai devreme – cu 40 de ani înainte⁸⁶. Descoperirea îi era necesară celui ce și-a asumat un exercițiu atât de aspru (a îndura, neprotejat, intemperiiile naturii și asalturile demonilor, pe un stâlp) pentru a se înarma cu răbdare, a-și mobiliza puterile, aidoma atletului (comparația apare explicit în text) ce are de parcurs o distanță de 40 de ani.

Necesitatea liniștii și a reculegerii înaintea decesului au motivat sfinții să caute singurătatea. Nu oricine era admis la întrevedere cu Sfântul Teodosie Chinoviarhul, „căci evita cel mai

⁸¹ John of Ephesus, *op. cit.*, I, p. 265.

⁸² *Киево-Печерский Патерик...*, p. 127.

⁸³ D. G. Tsamis, *op. cit.*, p. 74; Симеон Метафраст, „Житие, обращение в христианство Галактиона и Эпистимии и мученичество их”. Пер. Т. В. Поповой, în *Памятники Византийской Литературы IX-XIV веков*. Отв. ред. Л. А. Фрейберг, Москва, Изд. Наука, 1969, p. 87.

⁸⁴ *Proloagele...*, decembrie, p. 53.

⁸⁵ Idem, mai, p. 15; Gheorghe Timuș, *Sfintele creștinismului. Dicționar*. Ediție îngrijită de F. Anton, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2003, p. 129.

⁸⁶ „Viața siriacă a Sfântului Simeon Stâlpnicul”. Traducere de L. Rus, în *Viețile Sfinților Stâlpnici*. Coordonator: R. Rus, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009, p. 148.

tare mulțimea și agitația”⁸⁷. Sfânta Eusebia „Străina” s-a închis în oratoriu pentru a se ruga⁸⁸, iar Sfânta Teodora din Alexandria s-a izolat în chilie, alături de fiul său⁸⁹. Fidel convingerii de a nu primi onoruri din partea oamenilor, Sfântul Simeon din Emesa, presimțind apropierea morții, s-a ascuns sub o grămadă de vreascuri și, în somn, și-a dat duhul lui Dumnezeu⁹⁰. Din același motiv, Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos a ales să moară într-un loc unde nici un creștin nu l-ar fi căutat, anume „la teatrul din hipodrom, [...] unde se plimbau mulți și unde locuiau femeile desfrânate”⁹¹.

O anumită semnificație în ultimele clipe ale vieții revine gesturilor corpului. Cei care s-au pregătit din timp pentru trecerea la cele veșnice au fețele fericite, mâinile așezate cuvios pe piept, picioarele întinse, ochii ridicați la cer, uneori moartea survenind în timp ce persoana a îngenuncheat la rugăciune. Frecvent, moartea cuviosului e comparată cu adormirea. În pictura bizantină, cel drept are chipul unui tânăr (aluzie la faptul că moartea e o renaștere) cu pleoapele închise, mâinile încrucișate pe piept și un înger îi primește cu bucurie sufletul⁹². Hagiograful Chiril din Scythopolis (cca. 514-557) menționează că Sfântul Ioan din Lavra Cuviosului Sava, ajuns la adânci bătrâneți, avea chipul senin, sufletul vioi și era plin de har divin⁹³.

Teologia creștină a reușit să dea un nou sens morții, diferit de sensibilitatea antichității greco-romane. Enciclopedistul roman Plinius cel Bătrân aprecia moartea subită drept „suprema fericire în viață”⁹⁴. Despre împăratul Octavian Augustus se povestea următoarele: „Aproape ori de câte ori auzea că cineva a murit repede

⁸⁷ Migne, P. G., vol. 114, col. 550B.

⁸⁸ „Vita et conversatio Sanctae Eusebiae quae cognominata est hospita”, în Migne, P. G., vol. 114, col. 996A.

⁸⁹ „Vita et conversatio S. Matris nostrae Theodoraе Alexandrinae”, în Migne, P. G., vol. 115, col. 685A.

⁹⁰ Леонтий Неапольский, „Жизнь и деяния аввы Симеона, юродивого Христа ради”, în *Жития византийских святых*. Пер. С. Поляковой, Санкт-Петербург, 1995, p. 182.

⁹¹ *Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos...*, p. 239.

⁹² M. Didron, *Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine*, Paris, Imprimerie Royale, 1845, p. 407.

⁹³ Кирилл Скифопольский, „Житие Святого Иоанна, Епископа и Молчальника Лавры Преподобного Саввы”. Пер. Т. В. Поповой, în *Памятники Византийской Литературы IV-IX веков...*, p. 181.

⁹⁴ Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*. Traducere de I. Costa și T. Dinu, vol. II, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 57.

și fără nici un chin, se ruga să aibă și el și ai săi o asemenea euthanasie⁹⁵. Însă pentru conștiința creștină, moartea anunțată din timp constituia o binefacere, deoarece îngăduia omului să se pregătească spiritual, prin reculegere, pocăință, împărtășire cu Sfintele Taine, pentru a evita pericolele postume. În cadrul Liturghiei ortodoxe, credincioșii se roagă pentru „sfârșit creștinesc vieții noastre: fără durere, neînfruntat, în pace”⁹⁶. Poezia religioasă o preamărește pe Maica Domnului drept „Ceea ce dăruiești sfârșit nedefăimat al vieții”⁹⁷, iar o rugăciune atribuită Sfântului Grigore Palama (1296-1359/7) îi cere Preacuratei: „Dă-mi vreme de pocăință, de întoarcere a gândurilor, de moartea cea de năpraznă ferește-mă”⁹⁸. Ideea că moartea neașteptată, fără șansă de pocăință, îi ajunge pe cei păcătoși, o întâlnim la Sfântul Ioan Gură de Aur⁹⁹ și la Fericitul Ieronim¹⁰⁰. Prin contrast, decesul pe neprins de veste, scria Philip Aries, submina ordinea universală imaginată de medievali, se considera o dezonoare¹⁰¹.

Anunțarea clipei morții devine o bucurie, răsplată divină, pentru cei ce cred că astfel pleacă spre viața veșnică. „La sfârșitul vieții fiecăruia a și intrat veacul viitor” declara Sfântul Chiril al Alexandriei¹⁰². Moartea, tâlcuia Sfântul Ioan Gură de Aur, a devenit la creștini „somn, călătorie, mutare dintr-un loc mai rău în unul mai bun”¹⁰³. Sintetizând învățăturile patristice, teologul Paul Evdokimov (1901-1970) vorbește despre charisma morții fericite: „Pentru duhul

⁹⁵ Suetoniu, *op. cit.*, p. 115.

⁹⁶ *Sfânta Liturghie pe înțelesul tuturor*. Ediție de O. Moșin, E. Onicov, Chișinău, 2003, p. 34; *Liturgies Eastern and Western*. Edited by F. E. Brightman, vol. I, Oxford, Clarendon Press, 1896, p. 382.

⁹⁷ *Buchet de acatiste ale Maicii Domnului*, Alexandria, Editura Biserica Ortodoxă, 2001, p. 394.

⁹⁸ *Acatistier*, Râmnicu Vâlcea, Tipografia Calinic Râmniceanu, 1861, p. 288; vezi și *Carte de rugăciuni*, Chișinău, 2006, p. 30.

⁹⁹ Св. Иоанн Злагоуст, „Толкование на Пророка Исаию”, în *Полное Собрание Творений...*, том VI, p. 214.

¹⁰⁰ Блаж. Иероним Стридонский, *op. cit.*, p. 319.

¹⁰¹ Ф. Аръес, *loc cit.*; *The Oxford Dictionary of Byzantium...*, vol. I, p. 594.

¹⁰² „Inchinarea și slujirea în Duh și Adevăr”, în Sfântul Chiril al Alexandriei, *Scrieri. Partea întâia*. Traducere de Preot Dumitru Stăniloae, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 583.

¹⁰³ „Omiliile la Facere”, în Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri. Partea a doua*. Traducere de D. Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1989, p. 129; Jean-Claude Larchet, *Creștinul în fața bolii...*, p. 220, 228.

devenit nemuritor, [...] moartea a rămas în urma noastră”¹⁰⁴, iar momentul decesului prilejuiește bucurie ca „vremea unei vieți încărcate de zile, coaptă pentru veșnicie”¹⁰⁵. Același autor mai numește moartea „marea inițiatoare, cea care introduce”¹⁰⁶; Evdokimov consideră că „sfinții trăiesc moartea cu bucurie, cu bucuria de a se naște în adevărata lume”¹⁰⁷.

Conceptia idealizată despre decesul sfinților i-a determinat pe scriitorii creștini să identifice ziua morții eroilor cu date semnificative ale calendarului, sugerând astfel un final desăvârșit și o viață împlinită. Fericitul Addai care, împreună cu fratele său Abraham, întemeiau mănăstiri și instruiau primele obști monahale, a murit în cel de-al *doisprezecelea* locaș pe care îl construise¹⁰⁸. Un călugăr din Lavra Turnurilor s-a stins *duminică* dimineața¹⁰⁹. Autorul vieții Sfântului Ioan Gură de Aur consideră firesc că predicatorul a decedat în ziua Înălțării Sfintei Cruci, la 14 septembrie 407¹¹⁰. Sfânta Maria Egipteanca s-a sfârșit în noaptea Patimilor Domnului, înainte de Paști¹¹¹. Un călugăr de la chilia „Doctorilor fără de arginți” (Schitul Sfânta Ana din Muntele Athos) a răposat, așa cum dorea, de Paști. Se crede că răposații în această zi sfântă nu sunt opriiți la vămile văzduhului¹¹². Părintele Ioan de la Athos a decedat de sărbătoarea Sfântului Ioan Gură de Aur, dată la care, anterior, plecase din viață starețul său¹¹³.

În imaginarul religios, creștinii exemplari au parte de o moarte elegantă (ca aparență exterioară și moral), solemnă, în armonie cu principiile creștine pe care le-au păzit pe parcursul vieții. Cuvioșii apar în ipostaza de veritabili eroi ai credinței, care au învins primejdia morții și au pășit pe o treaptă superioară a existenței. În hagiografie, prezicerea viitorului apare drept ultimul element din șirul darurilor supranaturale oferite de Dumnezeu, ca semn de înaltă prețuire. Atitudinea calmă în

¹⁰⁴ Paul Evdokimov, *Vârstele vieții spirituale*. Traducere de Pr. Prof. Ioan Buga și Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2006, p. 193.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 194.

¹⁰⁶ Idem, *Viața spirituală în cetate*. Traducere de M. și A. Alexandrescu, București, Editura Nemira Publishing House, 2010, p. 74.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰⁸ John of Ephesus, *op. cit.*, I, p. 300.

¹⁰⁹ Ioan Moshu, *op. cit.*, p. 33.

¹¹⁰ Migne, P. G., vol. 114, col. 1209A.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. 87/3, col. 3724C.

¹¹² Arhimandrit I. Kotsonis, *op. cit.*, p. 282.

¹¹³ *Ibidem*, p. 285.

fața morții se întemeiază pe credința în iubirea de oameni a lui Dumnezeu-Tatăl și în Iisus Hristos, Dumnezeu-Fiul, Cel Care a biruit moartea. Cunoașterea dinainte a viitorului trebuie să tempereze angoasele în acest moment critic al vieții, să motiveze și să insuflă încredere pentru a îndeplini ultimele pregătiri pentru plecare.

Ultimele povețe și prevestiri

În cadrul scenariului hagiografic al plecării din viață, muribundul se adresează frecvent celor prezenți (rude, prieteni, discipoli) cu admonestări. Dacă pregătirile anterioare aveau valoare de exemple practice, atunci povețele din urmă argumentează teoretic semnificația momentului. Martirii credinței își declară dârz convingerile religioase în fața puternicilor zilei, condamnă „idolatria”, proclamă dogme teologice. Mărturisiri similare depun și cuvioșii, la care se mai adaugă cuvintele de rămas bun, mângâieri pentru cei dragi, rezumă viața trăită, împărtășesc din propria experiență duhovnicească, avertizează despre pericolele viitoare, rostesc rugăciuni fierbinți. Aceste veritabile testamente spirituale, minuțios elaborate, sunt construite din aforisme și utilizează diverse figuri de stil. Ultimele povețe elogiază, de regulă, ascetismul, curătenia vieții, invocă antitezele „profan-sacru”, „efemer-veșnic”, „prezent-viitor”. Atunci când își îndeamnă apropiații să vegheze asupra simțurilor și a comportamentului propriu, când îi învață cum să reziste în fața ispitelor, eroii hagiografiei au gândurile îndreptate spre viitor. Prezicerea formează, în acest context, un tandem firesc cu pregătirea spirituală.

După ce timp îndelungat și-a ascuns identitatea, Alexie „Omul lui Dumnezeu”, înainte de moarte, și-a scris autobiografia, spre povățuirea creștinilor¹¹⁴. Prevestirile, ca și în cazul martirilor, trebuiau să pregătească moral creștinii pentru a îndura ori a se păzi de pericolele iminente. La sfârșitul vieții, Sfântul Teodosie Chinoviarhul le-a prezis monahilor „toate câte vor veni”, menționând că semnul împlinirii lor va fi creșterea și fortificarea obștii mănăstirești; în caz contrar, nici prorociile nu aveau să se realizeze¹¹⁵. Autorul textului confirmă că, ulterior, numărul lăcașurilor a sporit, iar monahii au devenit celebri pentru virtuțile lor. Cuviosul Ghenadie (m. 471),

¹¹⁴ *Proloagele...*, martie, p. 50.

¹¹⁵ Migne, P. G., vol. 114, col. 548D și 550A.

patriarh de Constantinopol, a fost înștiințat în timpul rugăciunii că, după moartea lui, turma (enoriașilor) îi va fi atacată de vrăjmași (eretici). Din acest motiv, cât i-au mai rămas zile, patriarhul se ruga neîncetat pentru pacea Bisericii¹¹⁶. Sfântul Hariton Mărturisitorul a presimțit „cu cea mai mare exactitate”, înainte de moarte, „furtunile viitoare ce aveau să tulbure bisericele”¹¹⁷.

Avertismentele citate exprimă îngrijorarea ierarhilor creștini pentru comunitățile lor, încercând, prin intermediul profețiilor, să le ofere o ultimă îndrumare și susținere. Sfântul Daniel Stâlpnicul și-a prezis moartea cu trei luni înainte, iar apropiaților săi, „prin preștiință, el le-a anunțat diverse evenimente viitoare, întărindu-i cu cuvinte înțelepțite”¹¹⁸. Deși nu precizează repere cronologice, autorul vieții Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos plasează între ultimele capitole, înaintea morții sfântului, ample profeții despre sfârșitul lumii¹¹⁹. Textul hagiografic depășește astfel cronotopul individual, devenind un îndrumar pentru creștinii tuturor timpurilor.

Fericitul Vasile cel nebun pentru Hristos (cca. 1464-1552) i-a prezis lui Feodor, fiul lui Ioan cel Groaznic, că va moșteni bunurile strămoșilor, adică domnia (Feodor a cârmuit între 1584-1598)¹²⁰. Cuviosul Serapion de la Eleazar (m. 1480) a proorocit, cu un an înainte de moarte, că orașul Pskov și mănăstirea vor rămâne intacte în timpul invaziei străine¹²¹. Sihastrul Nicandru (m. 1581) anticipa că, la vremea decesului său, polonezii și lituanienii vor asedia Pskovul¹²². Duhovnicul de la Văratec, Cuviosul Iosif Pustnicul (m. 1828), a prevestit pustiirea Neamțului, arderea mănăstirilor Agapia, Secu, Sihăstria și Văratec. Scenariul s-a adevărit în timpul răscoalei eteriștilor¹²³. Moșul Gheorghe Lazăr (1846-1916), celebrul pelerin, a anunțat că „va muri atunci când s-or tulbura popoarele [...]. La moartea mea va fi sărbătoare și vor trage toate clopotele din țară”¹²⁴. În ziua rânduită, la 15 august 1916, România intra în Primul Război

¹¹⁶ *Месяцеслов...*, август, p. 134.

¹¹⁷ Migne, P. G., vol. 115, col. 917C.

¹¹⁸ „Viața și faptele Sfântului Nostru Părinte Daniel Stâlpnicul”, în *Viețile Sfinților Stâlpnici: Simeon, Daniel, Luca, Alipie*. Coord. și traducere de R. Rus, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2009, cap. 93, p. 245.

¹¹⁹ *Sfântul Andrei cel nebun pentru Hristos...*, p. 199-216.

¹²⁰ *Московский Патерик...*, p. 139-140.

¹²¹ *Месяцеслов...*, сентябрь, p. 34.

¹²² *Ibidem*, p. 102.

¹²³ Arhimandrit Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 342.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 503; în revista „Mănăstiri Ortodoxe”, nr. 12, 2010, p. 15.

Mondial, iar clopotele vesteau mobilizarea generală. Maica Elisabeta Patrolea (m. 1959) de la mănăstirea Văratec a prezis politica autorităților comuniste de izgonire a călugărilor din mănăstiri. Aflată pe patul de moarte, maica Elisabeta privea icoana Preacuratei și spunea: „Uite cum pleacă maicile, ce mare de lacrimi se varsă [...]. Vine o greutate mare. Pleacă multe și nu se întorc decât câte una, dar cele ce se întorc, ce cunună frumoasă au pe capul lor, dar sunt foarte puține”¹²⁵.

Alături de prezicerea propriei morți, cuviosul putea să mai anunțe decesul altei persoane. Față de prietenii săi, asemenea prevestiri constituiau o binefacere, deoarece se puteau pregăti spiritual, fiind și o mângâiere că vor reîntâlni răposatul în ceruri. Starețul Gheorghe Sinaitul i-a trimis un răvaș patriarhului Petru al Ierusalimului, unde îl avertiza: „Să știe Fericirea Voastră că după șase luni ne vom întâlni amândoi la Stăpânul Hristos, Dumnezeuul nostru, și acolo mă voi închina vouă”¹²⁶. Murind, călugărul Sofronie i-a făgăduit ucenicului său, care plângea, că va ruga pe Dumnezeu să-l ia la ceruri peste șapte zile, promisiune împlinită apoi¹²⁷. Hagi Gheorghe (din Muntele Athos) a prezis că peste trei zile de la moartea sa va răposa fratele său duhovnicesc, părintele Neofit de la Kafsokalivia. Ultimul a aflat prevestirea lui Hagi Gheorghe în stare de extaz¹²⁸. Pimen (1762-1831), ieroschimonah de la Cernica, a primit în timpul vedeniei o întregă listă de persoane ce urmau să moară în următoarele 40 de zile¹²⁹.

Pentru cei păcătoși însă, anunțul decesului iminent este echivalent cu sancțiunea pentru nelegiuire. Se subînțelege astfel că Dumnezeu stabilește ziua morții fiecăruia, o dezvăluie celui drept, dar oferă și păcătosului ultima șansă de a se pocăi. Moartea survine în contextul acțiunii justiției universale ce răsplătește fiecăruia după faptele sale, laitmotiv al literaturii antice. Martirul Victor (m. 175) a declarat că prigonitorii săi vor muri peste 11 zile, iar conducătorul lor, Sevastian din Damasc, peste 24 de zile va fi făcut prizonier¹³⁰. Sfântul

¹²⁵ În revista „Mănăstiri Ortodoxe”, nr. 12, 2010, p. 10.

¹²⁶ Ioan Moshu, *op. cit.*, p. 125; D. G. Tsamis, *op. cit.*, p. 83.

¹²⁷ Св. Кирилл Скифопольский, „Житие иже во святых отца нашего аввы Феодосия Киновиярха”, în *Палестинский патерик*, Санкт-Петербург, Типография В. Киршбаума, 1899, p. 83-90.

¹²⁸ Arhimandrit I. Kotsonis, *op. cit.*, p. 285.

¹²⁹ Arhimandrit Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 345.

¹³⁰ *Месяцеслов...*, ноябрь, p. 48.

Mare Mucenic Artemie (m. 362), torturat din ordinul lui Iulian Apostatul (361-363), i-a prezis împăratului moartea în curând¹³¹. Pe avva Milisie, doi feciori de împărat din Persia l-au săgetat. Bătrânul le-a prezis că, în ziua următoare, la aceeași oră, ambii se vor ucide unul pe altul cu săgeți. Ieșind la vânatoare, cei doi au tras într-o căprioară, dar au nimerit unul în celălalt¹³². Autorul a dispus elementele narațiunii (vărsarea sângelui nevinovat, aceeași oră, aceleași circumstanțe, pieirea prin mâna proprie) ca să demonstreze latura justițiară a prezicerii, pedeapsa echivalentă crimei comise. Călugărul Teodor (m. 1098), de la mănăstirea Pecersk (Kiev), i-a prezis cneazului Mstislav, care îl rănise de moarte, că va fi ucis de aceeași săgeată¹³³.

Retrospectiva vieții, în ultimele sale clipe, trezește inevitabil regrete. Proiectele demarate, chipurile celor dragi sau ale vrăjmașilor, frământau conștiința omului medieval. Hagiografia zugrăvește asemenea neliniști care îi cuprindeau și pe sfinți, chiar dacă, în predici, criticau efemera existență pământească. Imaginile viitorului încolțeau dintr-un conglomerat de îngrijorări, nostalgii, resentimente umane. Luând ca temei credința în justiția universală, în divina Providență ce susține binele, ultimele cuvinte ale muribundului luau forma profețiilor, anunțând lucruri pe care cuviosul nu a mai ajuns să le realizeze. Revelațiile profetice trăite de creștini înainte de moarte cunosc analogii în istoria biblică. Patriarhii Vechiului Testament obișnuiau, înainte de moarte, să-și binecuvânteze feciorii. Pe lângă fericire și prosperitate, aceste discursuri conțineau mai multe amănunte concrete ce determinau viitorul urmașilor¹³⁴.

O credință străveche, așadar, atribuia cuvintelor muribundului – în special persoanei îmbunătățite, familiare cu verbul creator al Divinității – puterea de a trasa viitorul urmașilor sau de a le anunța cele hotărâte de sus. Putem doar presupune conexiunea între această idee și autoritatea paternă care dicta voința membrilor familiei, similitudinea cu ultimele povețe ale tatălui, căruia experiența acumulată îi permitea să facă pronosticuri. Nu se poate ocoli însă elementul mistic al profeției, înțeleasă ca promisiune divină și dar supranatural oferit celor drepecți, parte componentă a istoriei, în viziunea „Bibliei” și în cea medievală.

¹³¹ Idem, октябрь, p. 92.

¹³² *Древний Патерик...*, p. 116.

¹³³ *Месяцеслов...*, август, p. 42; *Киево-Печерский Патерик...*, p. 137-138.

¹³⁴ *Facerea*, cap. 27, vv. 28-29, 40; cap. 49, vv. 1, 10-11, 24-25; *Noul Testament*, vol. II. *Evangelhia după Ioan*. Introduceri, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 342-343.

Muritorilor de rând nu le e dat să știe ceasul când vor deceda. Dumnezeu, Care stabilește durata fiecărei vieți, inclusiv clipa morții, a rânduit ca oamenii să vegheze permanent, așteptând trecerea la cele veșnice. Doar cei dreپți ar putea afla viitorul datorită îndepărtării de preocupările lumești, în urma purificării spirituale, fără teamă că vor abuza de această cunoaștere privilegiată. Dumnezeu le descoperă, din timp, ceasul plecării din viață, în revelații sau vise, pentru ca oamenii să fie gata în clipa morții. Fenomenele neordinare ce însoțesc decesul unei personalități nu sunt străine nici mentalității contemporane (poetul Grigore Vieru și-ar fi cunoscut dinainte data decesului¹³⁵).

Grija pentru a afla ceasul morții pune în lumină percepția creștină asupra timpului profan – o durată limitată, nestatornică, primejdioasă, care trebuie să devină o punte spre eternitate. Pregătirile pentru intrarea în veșnicie includ achitarea datoriilor lumești, consolarea apropiaților, cuvinte de învățătură, spovedania, Euharistia, rugăciunea. Profeția dovedește grija lui Dumnezeu pentru ca evlavioșii, trecând dincolo, să fie calmi, să aibă nădejde în viața veșnică, să nu fie opriți la vămile văzduhului. Darul profeției, oferit la sfârșitul vieții, constituie o apreciere a eforturilor depuse de credincios și un sprijin atunci când puterile omenești au slăbit sau, prin natura lor, sunt incapabile a discerne cele ce vor fi. Față de cei rămași pe pământ, profețiile rostite pe patul de moarte sunt un îndrumar moral prin ispitele vieții, avertizare de pericolele latente, dar și o incursiune în lumea supranaturalului.

A prezice viitorul înseamnă a fi inițiat în tainele divine, a fi mesager al Providenței. Prin modul cum sunt obținute, revelațiile profetice rezultă din contactul cu nevăzutul, cu lumea spiritelor. Făgăduind recompense celor dreپți și sancțiuni celor nelegiuți, profețiile proclamă înfăptuirea principiilor justiției divine în istorie. Credința în profeție, ca mesaj divin transmis omenirii, unește personalități și epoci prin conștiința misiunii de credință în lumea profană.

¹³⁵ Șocant. Poetul Grigore Vieru a avut o premoniție asupra datei morții sale? pe site-ul UNIMEDIA (<http://www.unimedia.md/>) (vizitat la 19.I.2009); *Peste viață și moarte, opera. Adrian Păunescu despre Grigore Vieru*, în „Flacăra lui Adrian Păunescu”, București, anul X, nr. 6-7 (426-427), 12-25 februarie 2010, p. 11.

Abstract

Byzantines believed that at the end of their lives, righteous Christians could predict the day of their own departure or other person's death. The belief has been shared until present days, being identified in different Christian testimonies. Hagiographical sources pointed out that such foreknowledge would be due to divine revelations sent to saints, acknowledging thus their high moral virtues. Ancient authors and several Byzantine writers considered that, while entering eternity, souls could see things that were hidden to the rest of the mortals. Learning about the moment of their death, saints keenly prepared themselves to pass to another world, the gift of prophecy being a token of the divine care, a spiritual guide for the living ones and an insight into the mysteries of Providence.